

Eva Bonnier

Börs och katedral

– sex generationer Bonniers

PUBLISHED BY

Albert Bonniers Förlag
Stockholms universitetsbibliotek

Sjutton år gammal för Karl Otto Bonnier sommaren 1873 med sin far till Kristiania på sin första utlandsresa till ett skandinaviskt förläggar- och bokhandelsmöte. Där får han träffa och lyssna till tidens stora förläggare, framför allt Fredrik Hegel från danska Gyldendal, förläggare för storheter som Henrik Ibsen och Bjørnstjerne Bjørnson.

Bjørnson håller ett stort tal där han, som Karl Otto skriver i sina memoarer, gör en glödande kärleksförklaring till sin förläggare Hegel som han kallar »min bästa vän« och skriver Karl Otto: »varför skulle vår litteratur vara så undermålig i jämförelse med Norges. Jag visste vad jag ville bli. Jag ville bli Sveriges Hegel.« På tågresan hem funderade han: »Hvar finns fröna till den svenska litteraturen? Och kan jag bli örtagårdsmästaren? Och skulle jag möjligen få hjälpa till att stödja och vårda en ny levande svensk litteratur.«

Så här hundra-trettio år senare kan vi nog konstatera att så blev det, men förlagsrörelsen, kärleken till böcker och bransch, började för Bonniers räkning redan sjuttio år tidigare, närmare bestämt i Köpenhamn. (Och nu blir det litet förlagshistoria:)

1801 hade Gutkind Hirschel, vid 21 års ålder kommit till

Köpenhamn från Dresden, fått arbete som språklärare och på vägen tagit sig namnet Gerhard Bonnier.

1804 fick han tillstånd att bosätta sig permanent i Köpenhamn, och det årtalet är början på en lång tradition. Gerhard köper ett lånebibliotek, öppnar bokhandel och ger ut böcker på eget bokförlag. Tio år senare hade han en ganska betydande verksamhet men som blir så omfattande att han inte förmår sköta den. Gerhard Bonnier gav gärna ut tunga naturvetenskapliga verk av svenska forskare som Carl Adolph Agardh och Linnélärjungen Carl Peter Thunberg – böcker som redan dåförtiden kunde vara dyrbara att producera men svåra att sälja.

I början av 1820-talet tvingas han sälja sitt tryckeri och det hus han köpt i en fashionabel del av Köpenhamn och flytta till en enklare bostad. 1827 beslutar han att skicka äldste sonen Adolf – det fanns nio barn i familjen – först till Göteborg, sedan till Stockholm för att öppna bokhandel. »Den 11 augusti 1827 är första datum för Bonnierska bokhandlarfamiljen i Sverige«, noterar hans brorson Karl Otto stolt många år senare.

Så länge det går bra för Adolf skickar han ganska stora summor till Gerhard i Köpenhamn, reser hem och hälsar på några gånger, alltid med en växel på en summa pengar till Gerhard och en stor lax eller en tunna makrill till sin mamma – ett uttryck för tiden förstås, men jag kan inte låta bli att tycka att detta är symptomatiskt för familjens förhållande till män och kvinnor under långa tider.

Gerhard Bonnier levde sedan affärerna börjat gå sämre ett ganska trist och begränsat liv, beroende av sönerna ända till sin död 1862.

Adolf, som möjligen var – men det har jag egentligen inte fog för – bra men litet tråkig, öppnade bokhandel, så småningom i den tidens snobbränna Norrbrobasaren, startade egen förlagsverksamhet, i hög grad med serier av svenska klassiker och var med om att 1843 etablera det som senare skulle bli Svenska bokförläggareföreningen (Förlagsföreningen).

Men hans stora insats – kan jag kanske tycka idag – var att han 1835 tog sin 14 år gamle bror Albert till Sverige. Yngste brodern David Felix kom två år senare. Om honom sägs det att han var kvickast och charmigast av bröderna, men hela hans yrkesverksamma liv kom att vara i Göteborg och idag är det inte många som minns annat än – möjligen – att han på 1860-talet faktiskt startade Göteborgs-Posten.

Albert började sin förläggarbana 1837 med att ge ut boken *Bevis för att Napoleon aldrig existerat*. En översättning och en satir över en samtida fransk bok som förde i bevis att Jesus aldrig existerat. Den blev en oväntad framgång och trycktes i två upplagor. Liksom Adolf tidigare gjort för Albert till Tyskland, närmare bestämt Leipzig och Wien, för att praktisera och lära sig yrket.

Trots att Albert, till skillnad från både sin far och sin bror, var en försiktig strateg som inte tog några risker utan långsamt och metodiskt byggde upp sin verksamhet, skulle

vi nog idag säga att han var en riktigt skicklig entreprenör. Den första verkligt stora framgången hade han med folkkalendern *Svea* 1844. *Svea* var det slags litterära kalender som var populär på den tiden, men den var också ett sätt att knyta författare till förlaget. Albert redigerade den själv – som han hela livet gjorde med en stor del av utgivningen – och var ända till sin död 1900 oerhört engagerad i *Svea* som i sin tur existerade fram till 1908. Det första numret innehöll bidrag av tidens stora och populära författare som Fredrika Bremer, Emilie Flygare-Carlén och August Blanche.

I min farfar Åkes villa i Diplomatstaden fanns i min barndom *Svea* i en komplett utgåva i en bokhylla jag ofta brukade titta i för att se om där fanns något roligt. *Svea* tyckte jag verkade enastående tråkig – jag tror aldrig jag öppnade någon av utgåvorna. Idag, när böckerna försvunnit, ångrar jag mig djupt.

Albert skred alltså långsamt till verket med att utvidga sitt förlag. Det kan än en gång vara värt att upprepa att han var kolossalt försiktig, men 1856 köpte han det tryckeri han sedan länge använt sig av. Då fick han titeln Patron – den titel han sedan alltid använde.

Men det är fackböckerna som dominerar Alberts utgivning under 1860- och 70-talen. *Handelskalendern* och *Adelskalendern* är två av de verk som i hög grad bidrog till förlagets ekonomiska stabilitet. Albert satsade mycket medvetet på en bred utgivning. Han ville aldrig släppa en författare som han

trodde på, även om försäljningen var dålig. Han trodde alltid att de en dag skulle bli lönsamma. Långsiktigheten såväl som försiktigheten – på gott och på ont – är än idag och har alltså alltid varit ett kännetecken för Albert Bonniers förlag.

I sitt förhållande till författare var Albert kanske den förste moderna förläggaren genom att verkligen etablera personlig kontakt och inse vikten av detta. Det fanns inte någon lojalitet mellan förlag och författare vid den tiden. Förläggaren gav ut de böcker han trodde skulle bli lönsamma och framgångsrika författare spelade ut förlagen mot varandra. Det känns mycket modernt. Redan för 150 år sedan fanns alltså ett sätt att resonera som man känner igen också idag. Låt mig ta Viktor Rydberg som ett slående exempel. Rydberg hade debuterat med *Den Siste Athenaren* 1859 hos Lars Johan Hierta men Albert blev intresserad och tog kontakt med Rydbergs »agent« S. A. Hedlund, huvudredaktör vid Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, som skötte alla ekonomiska mellanhanden och han erbjuder sig att bli Rydbergs förläggare.

Sedan drar det ut på tiden men agenten hör av sig och undrar vad Albert vill betala för en översättning av första delen av Goethes Faust. I mars 1875 hör agenten av sig till flera förläggare och erbjuder översättningen till högstbjudande och då slår Albert till och betalar den för den tiden fantastiska summan av 5 000 kronor. »Jag kan inte neka att beloppet av honoraret 5 000 kronor är – om än kanske icke mer än vad det därpå nedlagda arbetet kan vara värt – likvärdigt för våra förhållanden och för en bok av icke större omfång

– rätt betydligt. Framtiden skall utvisa om vi bedragit oss eller ej», skriver Albert ganska ampert till Rydberg. Det känns bekant också för vår tid.

Albert och Rydberg blev med tiden nära vänner och framtiden kom ju att bli god för både förläggare och författare med flera »bästsäljare«. Efter Rydbergs död köper Albert hans samlade verk som blir en stor framgång under lång tid.

Den andre författare som Albert anser verkligt betydande och som han beundrade var Zacharias Topelius. Albert stötte på Topelius första gången via en teaterpjäs i Stockholm, kontaktade författaren och fick hans tillstånd att trycka den. Så var den personliga kontakten etablerad. Sedan fick Albert ta över och ge ut första delen av *Fältskärens berättelser* i »Den europeiska följetongen, tidskrift för utländsk romanlitteratur«, en annan av Alberts skapelser. Topelius kom efter det ut helt och hållet hos Albert, till ömsesidig glädje för författaren som behövde den stora rikssvenska publiken och för förläggaren som fick en fantastisk storsäljare i böckerna om familjen Bertelsköld. Ett av Alberts älsklingsprojekt var den illustrerade utgåvan av *Fältskärens berättelser* som han lät den unge och då ganska okände konstnären Carl Larsson göra.

Trots att de var nära vänner och trots den långa trogna förlagskontakten glömde Topelius ändå aldrig riktigt att han fått uselt betalt för de första böckerna. I sitt testamente bestämde han att dottern Eva skulle erbjuda hans samlade skrifter till högstbjudande men att Bonniers skulle få dem

om man bjöd lika mycket som andra högstbjudande. Och det gjorde Albert, som inte kunde tänka sig att mista Topelius, förstås. Då liksom nu kan författar–förläggarrelationen ha flera dimensioner: i många goda fall en personlig vänskapsrelation men alltid en affärsrelation där författaren nästa alltid är i ekonomiskt underläge.

Om Zacharias Topelius skriver Alberts sonson Tor Bonnier i sin bok *Längesen*:

»Zacharias Topelius är nog den äldste författare jag träffat. Han kom till Stockholm för utställningen 1897 och hyllades vid landstigningen på Skeppsbron av Stockholms folkskolebarn. Min farfar bjöd familjen Topelius på middag på Hotel Rydberg och min bror Åke och jag fick vara med – han var ju barnens författare. Vid efterrätten meddelade min mor stolt: Min son Tor kan Hallonmasken (en kort berättelse) utantill. Läs upp den! Jag var förberedd och ställde mig upp för att deklamera men Topelius klappade mig på huvudet och sa: Jag kan också Hallonmasken. Sitt ner.«

Det här är en historia vi gärna citerar i min familj, både som ett exempel på alltför drivande mödrar och Lisen Bonnier, Karl Ottos fru, var mycket drivande och för att vi så förfärligt väl förstår författarens uppgivenhet

Alberts ende son Karl Otto var den givne arvtagaren. De två döttrarna Jenny och Eva, »flickorna«, fick gärna läsa och tycka men förväntades aldrig ta del av verksamheten.

Med Karl Otto kom den moderna litteraturen till förlaget. När Karl Otto i det närmaste tjugofem år gammal 1880 är an-

gelägen om att knyta August Strindberg till förlaget vill inte Albert. Han har vid det här laget en mycket solid affärsrörelse och känner ingen lust att ge ut nya okända författare. Rydberg, Topelius och kanske August Blanche förstår han sig på. Han tycker att Karl Otto är för ung och för oerfaren för att fatta egna beslut och det tyckte han nog till sin död då Karl Otto var 44 år. Men Albert gav ändå ut Strindbergs Uppsalaskildring *Från Fjerdingsan och Svartbäcken* 1877 men utan någon riktig entusiasm. Så här skriver Albert till Karl Otto som är utomlands: »Jag fick igår några uppsalaskisser av Strindberg... inte är de just några fulländade mästerstycken. Flickorna tycka de är rätt roliga så jag kanske tar dem.«

Det tar tid innan Karl Otto kan knyta den nya unga litteraturen till förlaget, innan han blir den örtagårdsmästare han drömmer om att vara. När det gäller Strindberg kan man med rätta säga att Karl Otto driver på, Albert är trött och vill inte, ändå ger de ut en rad av Strindbergs betydande verk, underhåller honom under åren också med pengar – många både små och stora summor som de knotande förser honom med – och tar emot hans antisemitiska utbrott, trogna principen att hålla fast vid en författare man tror på, så långt man förmår. Man ger ut *Giftas* trots att både Karl Otto och Albert är bekymrade för mottagandet och de fula orden även om de aldrig trodde att den skulle bli åtalad. Karl Otto var ju den som fick hämta Strindberg i Schweiz till den stundande rätttegången i Sverige. De stod helhjärtat bakom sin författare den gången trots att Albert verkligen riskerade sin vänskap

med Topelius. Zacharias Topelius var ytterst konservativ och Alberts inställning att inte döma, inte utöva censur, åstadkom ett fyraårigt uppehåll i deras kontakt. På samma sätt stod de också helhjärtat bakom Gustaf Fröding, drygt tio år senare, i processen mot *En morgondröm*. Den gången hade Albert bett om ändringar men Fröding vägrade och dikten trycktes utan strykningar.

Långt senare, på trettioalet, var förlaget och förläggarna betydligt räddare. Då var tidsandan en annan och hotet mot familjen och företaget större. Så refuserade man Jan Fridegårds *Lars Hård* därför att man inte kunde kosta på sig ett sedlighetsåtal och man avbröt utgivningen av Agnes von Krustenstiernas *Fröknarna von Pahlen*. Karl Ottos son Tor skriver till författaren hösten 1933: »Det är inte nog med att boken innehåller scener av hittills i svenskt språk okänd nakenhet och uppriktighet... Hela boken är av den art som det nya Tyskland kallar zersetzend och som ju hela den 'anständiga' publiken även här hemma betraktar som upplösande.

Särskilt sitter vår firma i glashus där vi inte bara blir övervakade av tusentals ögon, utan där det sannerligen finns massor av människor som gärna vilja kasta sten. Därför kunna och vilja vi icke publicera *Porten vid Johannes* så som den nu föreligger varken i år eller nästa år.«

När Albert dör år 1900 får Karl Otto äntligen bestämma själv och man kan nog inte överdriva hans engagemang i och känsla för de författare som debuterade under 80- och 90-talet och

den litteratur de skrev. Karl Otto var hänförd över mycket av Verner von Heidenstams, Selma Lagerlöfs och Gustaf Frödings verk. Så här skriver han till Selma Lagerlöf efter att ha läst manuskriptet till *Bannlyst* 1918: »Ni är Gudabenådad, jag har slukat boken. Ämnet är djärvt, man baxnar litet men det är så utmärkt utfört att kritiken kommer att förstummas«. Lätt inställsamt kan man tycka och Selmas relation till Karl Otto var vänlig men rätt distanserad. De blev inte du med varandra förrän 1928 då hon var sjuttio år. Den verkligt nära författarvännen var Oscar Levertin som väl få kommer ihåg idag. Ja, kanske man har hört hans dikt om den judiska kyrkogården i Prag. Karl Otto bidrog med ett stort belopp till en personlig professur för Levertin vid Stockholms högskola.

Men affärsman och entreprenör var Karl Otto förstås också och goda såväl som dåliga affärer gjorde han. Att köpa rätten Strindbergs samlade verk för den totala summan av 300 000 kronor – i dagens penningvärde ca 12 miljoner kronor – var kanske vågat, men lönsamt! Från 1912–1927 sålde Samlade skrifter för nästan tio miljoner kronor i den tidens penningvärde.

Karl Otto hade alltså en stark svensk lista av unga författare, men han kände sig hotad av nya vitala småförlag – åter igen ett mönster som verkar hämtat från våra egna diskussioner kring nya fenomen i vår turbulenta tid som t ex Piratförlaget. I Karl Ottos fall försvann det största hotet, Gernandts förlag, eftersom det gick i konkurs efter några år. För oss idag gäller att förstå att ingenting är givet. Förändringstakten är högre idag och vi kanske måste vara mer på tåspetsarna.

Jag tror man kan säga att vår – dvs Bonniers – förmåga att fortleva är beroende av vår förmåga att anpassa oss till nya situationer.

Det sägs med jämna mellanrum om Albert Bonniers förlag att vi är stora och tröga och inte är först med det nya men gärna kommer steget efter, även om vi är uthålliga, och nog är det ett mönster man kan känna igen redan hos Karl Otto. Det var inte hos honom de unga författarna, August Strindberg och Selma Lagerlöf för att ta två viktiga exempel, debuterade, men när han väl fick upp ögonen för dem och lockat dem till förlaget höll han – liksom Albert – ut. Han räknade en författare som »sin« även om man också kan slås av hans ibland ganska njugga inställning till förskott och villkor. Men när han ville hjälpa eller när han trodde på författaren, då kunde han vara generös. Då tog han inte fram en femtiolapp ur skrivbordslådan som tillfällig hjälp till en författare i nöd, vilket alltså hände – då kunde han betala ganska stora belopp för djärva och rätt osäkra satsningar som t ex Oscar Levertin samlade skrifter.

Idag tar vi inte heller fram några sedlar ur skrivbordslådan, men vi har nog alltid haft som politik att vara så generösa med förskott och royaltysom vi kunnat. Att ställa upp för en författare som av olika skäl behöver ekonomisk hjälp – inte alltid så stora belopp kanske – är tradition hos oss vågar jag nog säga. En författare – jag tänker inte nämna namn här – som trots ett många gånger kritiskt förhållande till förlaget har sagt, att var han än befinner sig i världen och är i akut behov av pengar,

så kan han vara säker på att de kommer om han hör av sig till förlaget. Det är min förhoppning att det skall kunna vara så i framtiden också.

Det ställs stora krav på Bonniers. Många ser oss som en skattefinansierad kulturinstitution med medel att fördela, men vi är trots allt ett affärsdrivande företag där också vi emellanåt måste fatta obekväma beslut. Vi försöker verkligen i alla lägen vara lojala med våra författare, men ibland tvingas förläggar-författarrelationen bli mer av en affärsförbindelse och då uppstår fnurror på tråden.

Långsiktighet och uthållighet har alltså varit något av hedersbegrepp för Albert Bonniers förlag – även om det låter väldigt förmätet – men sällan i så hög grad som i utgivningen av en av 1900-talets tidiga debutanter, nämligen Pär Lagerkvist.

Karl Otto fick själv med tiden rätt svårt med de moderna författarna. Modernisterna vill han faktiskt inte förstå, men eftersom de kanske skulle skriva något intressant och viktigt ville han ändå inte släppa taget. Pär Lagerkvist debuterar inte på Bonniers men 1914 kommer han ut där med boken *Motiv*, en blandning av lyrik och prosalyrik och Bonniers fortsätter att ge ut Lagerkvist, bok efter bok och utan framgång. Skulle vi hålla ut i trettio år idag? Nej, det skulle vi nog inte, men så är också kostnadsbilden annorlunda och alla trösklar har höjts.

Karl Otto är många gånger förfärande mästrande i sina brev till Lagerkvist. Så här skriver han bland annat: »En av

era vänner, målaren Hald, har varit uppe och talat vackert för Er. Ert opus är så obetydligt. Är detta lilla stycke verkligen ett helt års arbete för er? Är det den framtidslitteratur som ni vill representera? Och tror ni att det är sådan litteratur som skall glädja och uppbygga människorna? Jag måste som min mening säga att jag inte förstår denna kväljande fulhet varmed er bok sysslar. Är det konst så tycks den mig på avvägar. »

Ord och inga visor och Lagerkvist blir bitter: »skitgubben Bonnier, liten, hopkrupen, taskig, i alla avseenden löjeväckande« skriver han till David Sprengel och så fortsätter kampen år efter år även om Lagerkvist fick ett kritikergenombrott med *Kaos* 1919.

När jag läst om detta har jag inte kunnat undgå förvånas och förskräckas över den brutala uppriktighet Karl Otto ägnade sig åt i många av sina brev. Den unge Ivar Lo-Johansson får höra att »ni gör klokt i att vila er från författarskapet till dess att ni verkligen får något annat och friskare att skriva om än era mer eller mindre fiktiva lidanden« eller så här: »Det gäller alltså som ni förstår att skall jag fortsätta att ge ut edra böcker så måste ni söka slå ett verkligt slag så att ni kan finna publikens öra.« Skulle vi våga vara så raka idag? Är vi mesigare? Nog skriver vi för det mesta mer inlindat, med många mildrande klyschor, men tiderna är väl annorlunda och nog är det ett sunt tecken på att förhållandet förläggare-författare förändrats, blivit något mer jämlikt. Dock är jag ganska övertygad om att mången förläggare ibland drömmer

om ta bladet från munnen och säga det man tycker skulle vara ett sanningens ord. För nog tycker vi alla, åtminstone någon gång, att författaren är just som den kontroversielle tyske kritikern Marcel Reich-Ranicki med en grov – och den är verkligen grov – överdrift men kanske en liten kärna av sanning sagt:

»Författaren är en varelse av särskild sort: egocentrisk, fåfäng, högmodig, begåvad med en extrem känsla för sin egen betydelse och med ett sjukligt behov av erkännande. Han upplever minsta kritik som en personlig oförrätt, en monstruös skymf.«

Pär Lagerkvist fick uppleva flera förläggare under sitt långa författarliv, de flesta mer positiva än Karl Otto: Sönerna Tor och Åke, är mycket mer entusiastiska och så småningom, när Karl Otto redan är död, får ju Lagerkvist – efter närmare trettio år – både ett stort publikt genombrott och Nobelpriset. Till Åke skriver han om »er pojke Gerard som jag tycker mycket om och som dessutom är den bästa förläggaren jag haft. Han har till och med lyckats sälja mig, vilket ingen tidigare i familjen lyckats med ... jag är övertygad om att *Barabbas* framgång till stor del berott på att han så absolut trodde på den i alla avseenden.«

Jag lägger mig inte i mitt författarskap, brukade Lagerkvist säga till Gerard och därför kom också hans manus – som alltid lästes högt hemma – utan förvarning.

Manuskriptet till den underbara romanen *Sibyllan* höll på att komma bort på posten på Engelbrektsgatan eftersom det

skickats mitt i sommaren och eftersändningen till Dalarö inte fungerade. Till slut hittades paketet i vår trappuppgång där någon slängt in det. Men dessförinnan, bara två veckor tidigare, hade vi dvs mina föräldrar, min bror Karl Otto och jag, då ungefär tio och tolv år gamla, tillbringat en dag med Pär Lagerkvist och hans fru i deras hus på västkusten. Att få vara med Lagerkvist var som att få vara med Gud, hade vi förstått. Vi gjorde en båtutflykt för att bada, gick iland på en ö och väntade länge på att författaren och hans fru skulle ansluta sig till oss där vi satt. Till slut fick jag i uppdrag att gå och leta efter dem och jag gick och där, bakom en klippa, inte så långt bort stod Pär Lagerkvist spritt naken. Jag glömmer det aldrig.

Under åren växte och utvidgades förlaget framför allt genom köp av andra småförlag – bland annat köpte Karl Otto sin kusin Isidors förlag – men självklart också genom en rad nysatsningar både på större verk och på serier med billighetsböcker. En ny generation förläggare förde nya författare till förlaget. Tor och Åke har jag redan nämnt, så småningom kom också Karl Ottos yngste son Kaj som var sladdbarn och mycket yngre än bröderna.

När Tor är tjugo år och skall börja i företaget skriver hans far ett långt brev till honom som också är som ett slags credo, ett sätt att uppfatta yrket som i inte så liten grad förs vidare neråt i generationerna i min familj. Det kan förefalla kolossalt självsäkert men jag tror det bottnar i en enastående kärlek till yrket:

»du bär en marskalksstav i din ränsel, ty att vara en ledare av vår affär – så enastående betydande här i landet och jämförligt med de främsta i hela Europa – det är minst sagdt en marskalksställning i vår litterära värld.«

Men samtidigt gäller det att inte »yfvas av fädernas ära«, inte njuta av det som tidigare generationer skapat utan att »arbeta, förkofra, utvidga«.

Det där är ord som i hög grad skulle kunna vara sagda också idag. Jag får ofta frågan om inte namnet i sig är en fördel när man är förläggare, när man fått bransch och diskussioner och möten med författare från allra första början.

Och visst är det en fördel, det vore ju dumt att påstå något annat, men en nackdel eller snarare ett krav också ibland. Om man inte har intresse och fallenhet hjälper faktiskt inte namnet och så finns hos de flesta av oss – tror jag – den där känslan att man måste vara dubbelt så duktig, dubbelt så aktiv och arbetsvillig just för att man heter Bonnier.

Man skall vara som Karl Otto senare skriver till yngste sonen Kaj som han inte uppfattade som tillräckligt aktiv, men som kom att bli både Vilhelm Mobergs och Eyvind Johnsons och Harry Martinsons förläggare: »För att bli bokförläggare måste man både vara en dugande och klarsynt köpman ... men också en bildad man, en speciellt på det litterära området både kunnig och omdömesgill man med utvecklad smak och litterärt förstånd.«

Det patriarkala mönstret i familjen har alltid varit påtagligt. Flickor skulle försörja sig eller bli försörjda på annat håll.

De skulle inte vara delägare eller delaktiga. Inte förrän i min egen generation har det mönstret brutits.

På sönerna ställdes dock stora krav. Men trots familjens liberala anda var studentexamen eller akademiska studier inte något som över huvud taget diskuterades för dem. Karl Otto och Lisen ansåg, liksom tidigare Albert, inte att studentexamen var något en förläggare behövde. Att lära yrket genom praktik i utlandet och sedan i företaget var det som gällde. Andre sonen Åke var den förste som skulle ta studenten. Han körde i examen men gick upp ett halvår senare igen och klarade sig trots obefintligt stöd hemifrån till sin mors förvåning: »blir det inte komedi till slut?» skriver Lisen i ett brev till älsklingssonen Tor. »Hans flit har inte varit stor och våra förhoppningar är ännu mindre. Hur det nu går, så är det slut med så kallade studier.«

Bristen på empati hos både Lisen och Karl Otto är slående. Jag känner inte sympati för dem, beundran ja, men inte sympati. Albert däremot som säkert var litet tråkig framstår – för att uttrycka sig litet slarvigt – som en hvyns karl och medkännande.

Tor Bonnier var generationskamrat och vän med framför allt Sigfrid Siwertz, Sven Lidman och Hjalmar Bergman. Han gav ut inte mindre än 67 böcker av Siwertz och de hade en fast vänskap med mycket resor och segling men utan några djupa förtroenden. »Sigge älskade leken«, skriver Tor.« Den borde vara människans viktigaste sysselsättning, en protest mot livets otrevliga och meningslösa villkor.«

Mer komplicerat var förhållandet till både Sven Lidman och Hjalmar Bergman. Bergman var dessutom under en period Tors svåger. Av brevväxling och memoarer förstår man att relationerna många gånger ställs på sin spets. Författarna tycker att förlaget inte annonserar deras böcker – det handlar då som nu mycket om vad vi kallar marknadsföring, det handlar om ekonomi och naturligtvis om tillit. Det är Käre Tor och Käre Sven eller Broder Hjalmar, men tonen är många gånger skarp och utbrotten från författarna legio. »Medvetandet om att jag har varit och alla ansträngningar till trots är en dålig affär för förlaget är mig en verklig påle i anden«, skriver Bergman som en förklaring till att han anmärkt på förlagets annonsering. Men åter igen: Tor håller fast och han ställer upp. Han vet att Lidman och Bergman är viktiga författare.

En diskussion om royaltyvillkor mellan Tor och Sven Lidman sedan Lidman blivit pamp i Filadelfiaförsamlingen kunde låta så här:

Sven Lidman erbjöds normalroyalty: $16\frac{2}{3}$ procent av bokhandelspriset. Sven kunde inte gå med på det utan sa: »Jag kan inte gå med på det om jag också skulle vilja, för jag hör Guds röst.« Tor lämnade rummet och när han kom tillbaka sade Sven Lidman: »Jag skall ha 25 procent.« Tor frågade: »Är det Guds röst?« »Ja-a sade Sven.«

Då gick Tor in i ett sammanträdesrum, kom tillbaka och sa: »Käre Sven, jag har talat med min Gud och han säger att jag inte skall bjuda mer än jag gjort.«

Till slut säger Tor: »Du vet ju att jag är en gammal kompro-

missarie. Om vi skulle låta de bägge gudsrösterna kompromissa och säga 20 procent på boklådepriset.«

»Ja«, sade Sven Lidman, »kanske Gud vill det så.«

Gerard, min far, var den femte generationen bokförläggare med ett levande, engagerat förhållande till litteraturen, både till prosan och i hög grad till poesin.

Redan som tolvåring skrev han till sin favoritförfattare för att fråga varför han inte kom ut på Albert Bonniers förlag. Författaren hette Carl August Cederborg och skrev historiska romaner med tyngdpunkten på 1600-tal, snapphanekrig och Göingebygd.

»Fast jag är son till en bokförläggare och tycker att alla böcker borde komma ut på min pappas förlag måste jag skriva och säga att de bästa böcker jag vet kommer ut på ett annat förlag. Jag tycker nämligen att inga böcker är så bra som Cederborgs romaner. Jag har läst dem allesammans och tycker väldigt bra om alla men bäst om *Göingehövdingen*. Jag har läst nästan alla historiska romaner som finns för pojkar men jag tycker Herr Cederborgs är bäst.«

Och så avslutar han. »Snälla herr Cederborg, skriv några rader så jag åtminstone får herr Cederborgs namnteckning.«

Och Cederborg svarar: »Bland många brev jag fått från äldre och yngre läsare av mina böcker är ert ibland de mest välkomna ...

Att förlagsaktiebolaget Västra Sverige kommit att ge ut

mina böcker beror därpå att stiftaren av detsamma, redaktören Otto Elander är en vän och kamrat till mig från studenttiden. Särskilt gläder det mig att ungdomar intresserar sig för mina historiska romaner ty jag hoppas därigenom att bidra till att de älskar vårt lands historia vilket är en viktig förutsättning för att de skall bli goda patrioter.«

Detta var 1930 och Cederborg var 80 år gammal.

Kan man ana sig till något av tidsandan i uttrycket 'goda patrioter'? Säkert var Cederborg konservativ och storsvensk. Albert Bonniers förlag gav under den här tiden, under trettioalet och andra världskriget, ut stora och viktiga författare som var tyskvänliga för att inte säga antisemitiska och nazi-anstrukna. Men politisk opartiskhet var förlagets och förläggarnas linje, då som nu, skulle jag vilja tillägga, även om jag kan tycka att de gick väl långt i sin tolerans många gånger. Karl Otto ansåg aldrig att antisemitism hos hans författare skulle hindra honom från att ge ut deras böcker, trots att Bonniers var den mest antisemitiskt angripna judiska familjen i Sverige, gång efter annan utsatt för grova påhopp. Men vid förlagets hundraårsjubileum 1937 var Sven Hedin, som då var en glödande Hitleranhängare, hedersgäst i egenskap av »vår firmas äldste och berömdaste författare på samma gång personligen en av våra äldsta vänner.«

Min pappas generation var fyrtiotalisterna – och då menar jag inte det många idag kallar fyrtiotalister, min generation, utan de författare som debuterade på trettioalet. De blev hans vänner och hans affärskontakter med en intellektuell

och känslomässig bindning. Han var nyfiken på och älskade deras författarskap. Lyriken var hans passion och han kunde stora delar av den svenska lyriken från Lasse Lucidor till den egna generationen utantill. Den här generationen blev också mer eller mindre skräckinjagande personer i min barn- och ungdom och har lämnat fantastiska minnen efter sig. Vi, det vill säga min bror Karl Otto och jag fick på sätt och vis delta i litteraturhistorien utan att egentligen förstå det, även om inte alla gånger var sådär nästan arrangerat lämpliga som den gången då Karl Otto, som var intresserad av geografi, råkade läsa Artur Lundkvists resebok *Indiabrand* just när författaren kom på besök en sommar i Torekov. Vi fick höra Eyvind Johnson läsa ett kapitel ur det som skulle bli *Hans nådes tid* hemma i vårt bibliotek och Lars Forssell som läste kärleksdikter. Men jag som lyssnade var förkyld och samtidigt så inriktad på att inte snora och nysa, att jag nästan inte minns vad han läste, bara att jag tittade i taket för att snoret så att säga skulle rinna bakåt. Kanske är det de här minnena, eller indoktrineringen om man så vill, som gjort att i alla fall jag tycker att det är så kolossalt roligt att få vara bokförläggare.

Werner och Signe Aspenström och Lars och Inga Lisa Gyllensten och Eyvind Johnson, vars förläggare Gerard blev, och hans fru Cilla var några av vännerna. Jan Gehlin som senare blev författarförbundets ordförande hörde också dit. När jag var i tolvårsåldern för vi en alldeles stilla sommarkväll över Jungfrufjärden från Dalarö till Kymmendö där Werner och Signe bodde. Vi fick se Strindbergs skrifvarhus och vi fick te

och limpsmörgås med äppelmos och fick då liksom många gånger senare, ja egentligen varje sommar tills Werner gick bort (och i den mån man själv var med), höra honom läsa något nyskrivet.

Jag är med medveten om att det kan framstå som om vi aldrig gjort misstag på Albert Bonniers förlag, som om vi är ofelbara, men så är det självfallet inte. Om Albert varit litet mer förutseende hade Erik Axel Karlfeldt debuterat på Bonniers och inte blivit slentrianmässigt refuserad och historien om Gerards refus av Astrid Lindgren känner de flesta till vid det här laget. Och visst hade vi chansen under senare år att ge ut Peter Englund.

Gerard var av naturen blyg och skydde och avskydde konflikter, vilket kunde skapa besvärliga situationer, men långsiktigheten och troheten mot en antagen författare var åter igen betydelsefull. Under många av de år han var förlagschef och förläggare hade Albert Bonniers förlag dålig ekonomi. Förlaget var beroende för sin överlevnad av bidrag från andra delar av företaget som Åhlén & Åkerlund och veckotidningarna. I själva verket hade bokförlaget gått dåligt under en mycket lång tid och man hade försökt skära ner utgivningen, eller talat om att lägga ner barnboksutgivningen, utan att riktigt bestämma sig för hur en åtstramning skulle se ut. Det fanns släktingar som tyckte att boksidan skulle avyttras på grund av dålig lönsamhet. Bonniers kostade pengar och konflikterna inom familjen var oftast av ekonomisk karaktär och har så förblivit än idag. Olika familjemedlemmar har försva-

rat det som ligger dem varmast om hjärtat, men hittills har alla familjekriser retts ut trots att alla är trötta på varandra. Familjen har definitivt spelat en roll.

På sextioalet hade vi en stor överexpansion i utgivningen och förlagskrisen i början av 70-talet blev i hög grad Bonniers kris. Utgivningen skars ner drastiskt och det gjorde också personalstyrkan på ett sätt som aldrig tidigare skett i vårt patriarkaliska familjeföretag. För Gerard var det här en svår period – en period då man alltså måste utesluta författarskap. Valde man rätt eller fel, vilka skulle man tro på av de unga. En författare som den gången höll på att »avpolletteras« var den unge Göran Tunström. Han hade vid sjuttioalets början skrivit både prosa och poesi men inte riktigt slagit igenom. Nu, drygt trettio år senare, kan man ju bara glädja sig åt att han kom att vara kvar. Bara några år därefter kom en av Göran Tunströms intressantaste romaner *De heliga geograferna* och 1976 det publika genombrottet med *Prästungen*. 1991 hade jag ganska plötsligt blivit Göran Tunströms förläggare efter Åke Runnquists hastiga bortgång. Vi hade en mottagning på förlaget dit Göran var bjuden och jag hade just skrivit mitt första kontrakt med honom, den gången på novellsamlingen *Det sanna livet*. Insmickrande sa jag: Det är så roligt för mig att få skriva kontrakt med Göran Tunström. Och han svarade: »Flicka lilla, då har du inte haft mycket roligt här i livet.«

I långa loppet, bör man ändå tillägga, blev förlagskrisen början på något nytt och positivt. Bokklubbarna kom till Bonniers Bokklubb först och Månadens bok sedan och de

fasta bokpriserna avskaffades med allt vad detta betydde för branschen.

Gerards största personliga nederlag, som han aldrig kom över, var den kris då Vilhelm Moberg lämnade Bonniers – även om Mobergs sista roman *Förrädarland* kom ut på förlaget – för att skriva Sveriges historia på Norstedts. Trots detta hade han hela tiden fram till Mobergs död goda nära kontakter med hans fru Greta.

Ytterligare en populär författare som lämnade Bonniers var Alice Lyttkens som gick med de sista delarna av sina memoarer till Bra Böcker. Alice hörde till de där författarna som man ofta talade om hemma. Hon skulle så att säga »hållas god«. Trots att hon lämnat förlaget ringde hon till Gerard som skulle fara till bokmässan i Frankfurt och bad honom med visst krångel ta med sig preparatet THX som hon var beroende av hem till Sverige, och han gjorde det. Jag tror att trofastheten, att ställa upp för en författare var en integrerad del i hans begreppsvärld, på gott och på ont.

Det har sedan länge inte bara funnits förläggare med namnet Bonnier på Albert Bonniers förlag. Georg Svensson, Åke Runnquist, Jan Cornell, Per Gedin och Daniel Hjorths betydelse för förlaget under sina år där kan inte överskattas. På samma sätt är vi flera förläggare idag och vi ser det som naturligt och en styrka. Passar inte den ena förläggaren så passar kanske den andra, skulle man litet rått kunna säga. Hellre byta förläggare än förlag. Och vi har haft tur – eller om det nu beror på den där långsiktigheten som jag tjtat om

och det personliga engagemanget – men också i den senaste ganska förlagsotrogna perioden har vi hittills klarat oss utan förluster.

Idag är vi alltså två Bonnier på Albert Bonniers förlag, den sjätte generationen och vår syssling Albert finns i närheten med »egen låda«.

Långsiktigheten, troheten, att etablera personliga kontakter så långt det går med författare, vare sig det gäller skönlitteratur eller fackböcker, tror jag sitter i ryggmärgen. Att författaren har rätt att ställa krav på förlaget och förläggaren och att vi skall tillmötesgå dem så långt vi kan finns alltid med oss. Att vara förläggare är enligt mitt eget sätt att se inte ett yrke utan ett sätt att leva. Jag lämnar inte arbetet när jag går hem, jag fortsätter det bara på en annan plats.

Men det är jag säkert inte ensam om att göra.

Jag »ärvde« författare när Åke Runnquist gick bort, författare som jag många gånger träffat som barn eller tonåring och som jag nu skulle etablera en vuxenkontakt med. »Du låter så stressad«, sa Sven Delblanc när jag lyfte på telefonluren och tacka sjutton för att jag var stressad. Jag var livrädd!

Lyckan och lättningen var enorm när Sven en dag ringde och med en lätt travesti på Strindberg frågade: »Vill fröken ha en bok med mig?« Jag var godkänd.

När man gör en översikt över ett förlags och dess förläggares historia så här är det intressant att urskilja två sorters förläggartyper: entreprenören och vårdaren.

Albert var en typisk entreprenör och Karl Otto och Tor och min farfar Åke – även om han mest verkade på tidningssidan. Kaj och Gerard tror jag mig kunna säga var vårdare och det är jag själv också. Båda typerna behövs för ett förlags expansion och stabilitet. Med tiden flätar de sig in i varandra. Där entreprenören inte varit ägaren/förläggaren har han eller hon tagits in utifrån till företaget, så var det då, så är det idag.

Hur kan det då till slut komma sig att Albert Bonniers förlag, praktiskt taget som enda förlag i världen, har förblivit familjeägt och förhoppningsvis blir det också i nästa generation. I Europa och USA finns många av de gamla familjeföretagen fortfarande kvar, John Murray och William Collins i England, Gallimard och Hachette i Frankrike, Samuel Fischer i Tyskland och Doubledays i USA, men grundarfamiljen är inte längre ägare.

Familjerna växer och det blir svårare att hålla ihop. De som inte arbetar i företaget vill ha ut pengar. Även om man vuxit upp i en förläggartidition så späds den ut med generationerna. Mot alla odds har vi lyckats hålla ihop och det beror kanske på den inställning som alltid funnits med, att det inte bara gäller att tjäna pengar utan att man också har ett ansvar för den litteratur som finns i det land man bor i.

Så här tror jag: Vi har odlat familjemyten. Vi finns i en historia och är dessutom delaktiga i något större. Vi har odlat bilden av oss själva som kulturbärare. Det är inte bara fåfänga utan har också haft en positiv funktion.

Trots växande är vi inte någon jättekoloss, vårt arbete

bygger på engagemang och kontakt. Växandet skall ge tillhörighet i ett större sammanhang. Det ställer krav men kastar också glans. Men ett stort förlag som Bonniers idag har under åren skaffat sig en väldig backlist som man hur gärna man än vill inte kan hålla levande hela tiden. Det är som en stor val som är svår att manövrera. De små fiskarna hugger oss i späcket hela tiden. Det är en nackdel att man blir för stor. Vi har givit ut författare som vi inte alltid kan ha aktuella. Då kommer späckhuggarna, små aktiva nya förlag, och det måste vi acceptera och det tvingar oss många gånger också till nytänkande.

Och hur kommer det att se ut i nästa generation? Jag har mina förhoppningar om att det kommer finnas bonnierättlingar som vill fortsätta arbeta i samma anda. Jag känner starkt att det är betydelsefullt och jag har oroat mig, men vi är många och nog skall det finnas åtminstone en... Det är min övertygelse att så länge som det finns någon ung bonnierättling som vill bli sin tids Fredrik Hegel, sin tids örtagårdsmästare för en ny litteratur, så länge kommer Albert Bonniers förlag att bestå som ett familjeföretag.

THE ADAM HELMS LECTURE

1994

Robert Darnton

Censorship in Comparative Perspective: France, 1789 – Germany, 1989

1995

Hans Hertel

500.000£ er prisen: Bogen i mediesymbiosens tid

1996

Janice Radway

Books and Reading in the Age of Mass Production

1997

P. D. James

Murder and Mystery: The Craft of the Detective Story

1998

Peter Mayer

Traditional Values in the Age of the Marketplace Triumphant

1999

John Sutherland

Puzzles, Enigmas and Mysteries in the English Novel

2000

Tim Waterstone

Bookselling in the Digital World

2001

Michael Joyce

A web of caring: The book as it was to us

2002

Suzanne Brøgger

Forfatter–forlægger. En korrespondence

2003

Eva Bonnier

Börs och katedral – sex generationer Bonniers

Börs och katedral – sex generationer Bonniers

av Eva Bonnier

förlagschef, Albert Bonniers förlag

The Swedish Publishers Association & the Stockholm University Library
being the Trustees of the Adam Helms Collection
of Books on Publishing and Bookselling
are sponsoring an annual lecture on subjects related to the collection.

This is the tenth Adam Helms Lecture,
given at Stockholm University, May, 14th 2003.
Published by The Swedish Publishers Association &
the Stockholm University Library.

Printed in 999 copies.

© by Eva Bonnier 2003

PRINTED BY Fälth & Hässler, Värnamo 2003

GRAPHIC DESIGN BY Christer Hellmark

TYPEFACE Whitman 11/16 p

PAPER Lessebo Linné bookpaper 120 g COVER Tumba Tre Kronor 210g

ISSN 1401-386X

ISBN 91-87702-19-3

ABOUT THE TYPE

The text is typeset in Whitman,
created in 2003 by Kent Lew.